

A népességvesztés témája és az egyke-kérdés a két világháború közötti erdélyi társadalmi gondolkodásban

The topic of population decline and the one-child problem in the interwar Transylvanian social thought

SZÉKEDI LEVENTE

Összefoglalás

A két világháború közötti Európában a népességfogyástól való félelem főként nemzeti, etnikai, faji kontextusban jelent meg. Az erdélyi román társadalomkutatók a népességfogyás megszüntetését a mortalitás csökkentésén keresztül látták megoldhatónak, ám az erdélyi magyar társadalomtudósok a fő okok sorába beemelték az egyke-problémát is, bár itt soha nem vált „nemzethalál-motívummá”. Az egykezés a bánási román kutatókat is foglalkoztatta, itt elterjedt volt a „belső idegenek” rovására írt szokás.

Kulcsszavak: népességfogyás – biopolitika – demográfia konstrukciók – egyke – a két világháború közötti Erdély

Abstract

In the interwar Europe the fear of population decline appeared in national, racial or ethnic contexts. Ethnic Romanian researchers of Transylvania sought the decrease of (child) mortality as a means of raising population size. Ethnic Hungarian social scientists added the “one-child system” as a cause of population loss, but the topic was less nationally charged than in Hungary. The “one-child” custom preoccupied the Romanian elite of the Banat area, who blamed the “inner aliens” for its spread.

Keywords: population decline – biopolitics – demographic constructs – one-child system – interwar Transylvania

Bevezető

A népességfogyástól való félelem közel 150 éve jelen van az európai (és észak-amerikai) közgondolkodásban, ennek megfelelően a társadalomtudományok, a medicina, de mindenekelőtt a két világháború között fénykorát élő eugenetika is tematizált ebben a kérdéskörben. Mivel a gyermekvállalási hajlandóság magasabb volt a szegényebb népességben, ezért Nyugat-Európában a népességfogyás motívuma gyakorta kapcsolódott az elitek tévesztésének sötét látomásaival, míg a migrációs céllország Amerikai Egyesült Államokban inkább a fekete amerikaiak

és a bevándorlók „szennyező” hatásaitól tartottak. (Teitelbaum & Winter, 1986, pp. 45–51) A korabeli elemzések többségében központi szerepet kapott a faji¹ tisztaság motívuma és az etnikai-kulturális szempontból „szennyezetlen” népesség képzeje majdhogynem mitikusan kapcsolódott az uralkodó, konzervatív nemzeti ideológiákhoz.

A nemzeti összefüggésrendszerben a faji (etnikai) tisztaság biztosításának, a lakosságszám stabilizálásnak-növelésének követelményei különösen felértékeltek a demográfiai reprodukció szabályozására irányuló közpolitikákat Kelet-Európában is. Így történt az elemzésünk szempontjából fontos Magyarországon és Romániában is, ugyanakkor viszont a két ország népesedéspolitikái között jelentős különbségek is mutatkoztak. Mindkét országban a népesség túlnyomó része a több szempontból is elmaradott, faji szempontból viszont tisztának tartott vidéki közösségekben élt, így a nemzetépítő-identitásmentő társadalmi beavatkozások elsősorban a falusi lakosságot célozták meg.² Románia a magyarországinál jobb születési mutatókkal rendelkezett, ám a halandóság, és ezen belül is a csecsemőhalandóság riasztóan magas volt (elsősorban rurális közegben), ezért a román szakemberek az életfeltételek és az egészségi állapot javítására vonatkozó szociálpolitikai intézkedések fontosságát hangsúlyozták. (Kiss, 2010, p. 22) A demográfiai reprodukció vonatkozásában Magyarországon viszont a már akkor több évtizedes hagyománnyal rendelkező pronatalista diskurzus került előtérbe. Ennek egyik oka az egykezés és a születésszabályozás elterjedtsége az ország bizonyos vidékein (Andorka, 2001, pp. 13–17), a másik pedig vélhetően az, hogy a vidéki lakosság életesélyeinek javítására a területileg megfoglyatkozott Magyarország kormányzatai a romániaiainál koherensebb egészségpolitikai rendelkezéseket hoztak. (Kiss, 2010, p. 20)

Erdélyi megközelítések

A magyarországihoz hasonlóan a két világháború közötti erdélyi magyar társadalmi gondolkodásban is jelen van a népességfogyástól való félelem, identitásépítő funkciója okán is előtérbe kerül az etnikai-kulturális szempontból utánpótlásként (is) felfogott rurális lakosság számának biztosítása, illetve lehetséges növelése. A probléma ugyanakkor kevésbé tematizálódik demográfiai hanyatlásként, hiszen a korabeli Erdély³ magyar falvainak születési arányszámai a

¹ A korabeli szakirodalomban a „faj” szót gyakran a mai „etnikum” kifejezés értelmében használták.

² A falucentrikusság jellemző volt a két világháború között magyarországi szociográfusok és népi írók egész nemzedékére, de ugyanez érvényes a korszakalkotó Gusti-féle bukaresti szociológiai iskola munkásságára, vagy az erdélyi falukutató és vidékfejlesztő mozgalmakra is.

³ A tanulmányban Erdély területét a ma szokványos, kiterjesztett értelemben használjuk,

csökkenés ellenére viszonylag jók voltak, olyannyira, hogy egyes régiókban az agrárnépesség fölöslegéről lehetett beszélni. (Venczel, 1939) Ez a specifikus túlnépesedés növelte az erdélyi magyar, ezen belül is elsősorban a székelyföldi falvak migrációs potenciálját, ez utóbbi viszont kisebbségi szempontból negatív folyamatként jelenik meg a korszak társadalomtudományi szövegeiben. (Illyés, 1938; Jancsó, 1938; Venczel, 1936)

Annak ellenére, hogy az átlagos születésszámnak és a lassú ütemben javuló mortalitási együtthatóknak köszönhetően Erdély magyar falvainak demográfiai helyzetét a korabeli szerzők nem találták túl kritikusnak,⁴ felhívták a figyelmet az erőteljes regionális különbségekre és az alacsony születésszám, illetve „egykézés” (hagyományos) elterjedtségére Kalotaszegen és más térségekben is. (Nagy, 1938, pp. 263, 267)

A nem fizikai értelemben vett, hanem az „etnikai organizmusból” való kilépésként értelmezett népességfogyásnak az erdélyi népesedéstanulmányokban sokat elemzett formája az asszimiláció, amit a szerzők a szóránnyhelyzet és a román-magyar etnikai vegyes házasságok (Mikó, 1998) következményének tartanak. Fontos viszont kihangsúlyoznunk, hogy a probléma elemzésénél kevésbé érződik a román szakirodalom egy részében erősödő eugenetikai szemlélet, ami az etnikai keveredést biológiailag is károsnak tartotta. (Kiss, 2008, p. 11; Turda, 2009, p. 100)

Gyermekvállalás, születésszabályozás, egyke

Megállapíthatjuk, hogy a népszaporulatnak a születésszabályozás, illetve az egyke viszonyrendszerében való tárgyalása a magyarországi társadalomtudományi-szociográfiai írásokhoz képest⁵ a két világháború közötti erdélyi magyar szakirodalomban nem töltött be központi szerepet. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a témát jelentéktelennek tartották volna az erdélyi magyar értelmiségiek – többek között erre vall a születésszabályozás-gyermekvállalás kérdéskörének integrálása az *Erdélyi Fiatalok* csoport szociográfiai kérdőívébe.⁶

Így Erdélyhez tartozónak tekintjük a történelmi Partium Romániához került részét, valamint Bánság romániai területeit is.

⁴ Itt fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy a Trianoni Döntést követő kivándorlásnak tulajdoníthatóan Erdély magyar lakosság számottevően csökkent (Vita, 1940), valamint arra is, hogy a románság natalitási mutatói a magyarokénál jobbak voltak. („Szemle”, 1934, p. 36)

⁵ A magyarországi egyke társadalomtudományi toposzának áttekintését többek között Andorka Rudolf valósította meg. (Andorka, 2001)

⁶ Az egyke-kérdés viszonylag ritkán jelenik meg a szakfolyóiratokban. Egy rövid (saját) kvantitatív elemzés kimutatta, hogy az *Erdélyi Fiatalok* 1930-1940 közötti lapszámaiban az „egyke” szó mindössze 13-szor jelenik meg, a tudományos szempontból rangosabb *Erdélyi Múzeumban* pedig 14-szer, ugyanakkor az egykéről leggyakrabban a

(Demeter, 1931, p. 29)

Az egykezést elemző cikkekben fellelhetjük a jelenség kulturális-erkölcsi és gazdasági magyarázatait is, az „okmegnevezési” preferenciák egyébként többnyire tükrözték a szerző ideológiai kötődését is, ami összességében jellemző volt az egyke-kérdés magyar irodalmára. (Keszi-Harmath & Keszi-Harmathné Moravszky, 1957, pp. 736–737) Szemléltetésképp idézünk egy jellegzetes okfejtést a két világháború közötti társadalomismereti írásokból: „Az egyke okai közül legfontosabb az anyagi önzés világfelfogásának szabadossága, mely most szivárog le a tanultabb elemtől az egyszerűbb néprétegekig és ott végzetesen található a háború és a felforgató áramlatok okozta erkölcsi lazulással (...). A helyes és erélyes népnevelés az egyetlen eszköz, mely e bajt megközelítheti. Az erkölcstelen vagy erkölcsmentes életfelfogás szócsöveinek (sajtó!) revíziója talán itt fontosabb, mint bármely más kérdésben; végrehajtása a lelkipásztorokra, tanítókra, a magyar közösség minden vezetőjére vár.” (Nagy, 1991, p. 57)

Fontos megemlítenünk, hogy az egyke-kérdésre adott specifikus válaszok között hangsúlyosan jelent meg az orvosi-egészségpolitikai is. Ehhez hozzájárult az is, hogy a születésszabályozás érthetően orvosi problémaként is tematizálódott, de az egykéről szóló diskurzusra ezen túlmutatóan is jellemző volt az erőteljes medikalizáció. A gyermekáldás immorálisnak tartott visszaszorítását már az első világháború előtt is igyekeztek betegségmetaforákkal megragadni (Széchenyi, 1906, pp. 7, 12–14), a jelenséget az organicista módon elképzelt nemzet betegségének tartani (Nógrády, 1913).

Mivel elemzésünk a „népességfogyástól való félelmet” összerdélyi kontextusban kívánja megvilágítani, ki kell térnünk a kérdés román társadalomtudományi megközelítéseire is. A két világháború közötti román társadalomtudományi megközelítésekben a népszaporulat kérdése a magyarországihoz és erdélyi magyarhoz hasonlóan nemzeti ügyként tematizálódott, ám – ahogy ezt korábban már jeleztük – a kritikus demográfiai probléma a magas csecsemőhalandóság volt. (Kiss, 2010, p. 22) A román vidék elmaradottsága, a falusi népesség rendkívül rossz egészségi állapota hozzájárult ahhoz, hogy a mortalitási mutatók csak lassan javuljanak, de a magas születési arányszámnak köszönhetően a népszaporulat az ország legtöbb vidékén pozitív volt. (R. Szeben, 1991, p. 36) Sokat emlegetett kivételt képeztek a Bánság román falvai, az alacsony születésszám miatti negatív népszaporulatot a társadalomtudósok többsége a „nemzetromboló” demográfiai hanyatlás vészjósló jelének tekintette. (Brudariu, 1936, p. 37) A román népesség apadásának kérdése olyannyira felértékelődött, hogy a temesvári polgármester, Cornel Grofşorean által 1932-ben életre hívott társadalomkutatási intézet (Institutul Social Banat-Crişana) [Bánság-Körösvidék Társadalmi Intézet], a továbbiakban ISBC) egyik legfontosabb kutatási témája épp a népességfogyás volt. (Negru, 2013, p. 15) Mivel az Intézet munkássága a magyarországi kutatók

magyarországi egyke-kutatások kontextusában szólnak a „végigpásztázott” tanulmányok.

számára kevésbé ismert, ezért a továbbiakban részletesebben foglalkozunk az egyke, a születésszabályozás, az alacsony gyermekszám tematizálásával az ISBC szakfolyóiratában. Ezt azért is tartjuk indokoltnak, mert a születéskorlátozás magyarázatai többnyire ugyanabban a keresztény és nemzeti szimbolikus térben mozogtak, mint a magyarországi, és részben az erdélyi magyar szociográfiai írások jelentős részében.

Az ISBC szakfolyóiratában megjelent, elemzésünkbe bevont tanulmányok (Botiș, 1939; Cioroianu, 1933; Gabor, 1935; Iacobi, 1933; Nemoianu, 1933; „Raportul Secretariatului General despre activitatea ISBC de la 30.01.1933–31.03.1934”, 1933; Șora, 1934) által megnevezett okok az alábbi kategóriákba sorolhatók: morális-vallási okok, orvosi-egészségügyi okok, gazdasági helyzet, mezőgazdasági okok, idegen befolyás, kulturális átalakulás. Szükségesnek tartjuk megállapítani, hogy a magyarázatcsoportok részben átfedik egymást, hiszen például az orvosi-egészségügyi okoknál szereplő „abortusz” óhatatlanul megjelenik erkölcsi vonatkozásban is. Kockáztatva a rendszerezés illetően pontatlanságát, az alábbiakban röviden érintjük a felsorolt kategóriákat:

Morális-vallási okok: „A vallásos érzület csökkenése kihat az erkölcsi élet hanyatlására”. (Botiș, 1939, p. 56) „(...) a vallás által előírt, mértékletes erkölcsi életű korszakokat magas születésszám és ennél fogva erő és felemelkedés, a morálisan hanyatló időket pedig sterilitás és fogyás jellemezte (...)”. (Șora, 1934, p. 6) Visszatérő motívumként jelenik meg a magas születési arányszám és a vallásosság pozitív korrelációja, az ISBC Kulturális Szakosztályának kutatási célkitűzései között is szerepelt a keresztény erkölcs és a natalitás együttes vizsgálata. („Raportul Secretariatului General despre activitatea ISBC de la 30.01.1933–31.03.1934,” 1933, p. 88). A szövegekben utalnak az idegen, nem-keresztény vagy egyházellenes propaganda negatív hatásaira, külön kiemelve az új ideológiák, ezen belül is a történelmi materializmus káros hatásait. (Cioroianu, 1933, p. 5) A szerzők kitértek az oktatás világiasodásának a veszélyeire is, itt utalva az iskola keresztény erkölcsi nevelő hatásának a csökkenésére, amit többek között a vallásoktatás relatív súlyának a csökkenése idézett elő. (Cioroianu, 1933, p. 4; Șora, 1934, p. 10)

Orvosi-egészségügyi okok: „A gyakori és a legbarbárabb módszerekkel végzett abortuszok (...) a nő sterilitásához és korai korosodásához vezetnek (...). A születés előtti, születési és születés utáni orvosi segítségnyújtás hiány a csecsemőhalandóságot fokozza. Az állapotos asszony a nehéz mezei munkának van kitéve.” (Botiș, 1939, pp. 56–57) A felsorolt okok között első helyen az abortusz és a népi születésszabályozás egyéb, orvosilag veszélyesnek tartott megoldásai szerepelnek. A kérdést vizsgáló elemzők a nem megfelelő higiénés-egészségügyi körülmények, valamint a terhes anyáknak és kismamánknak nyújtott szociális ellátás elégtelenségeiről is szólnak. Ezt súlyosbítja az is, hogy az állapotos anyákat nem kímélték eléggé, akár súlyos testi munkát is végeztek velük. Az

elemzett tanulmányok túlnyomó részében az abortusz nem csupán orvosilag, hanem erkölcsileg is helytelennek tartják. Találni viszont jóval árnyaltabb, befogadóbb megközelítéseket is: az egyik szerző a művi vetéléssel kapcsolatban így fogalmaz: „Az esetek többségében nem lelki rosszindulatról van szó, ami illetően bűnbe sodorná az embereket, hanem az élet nehézségeiről (...)”. (Gabor, 1935, p. 23)

Gazdasági helyzet: „Az, aki jobban érvényesült az életben, nem az, aki többet adott, hanem aki többet vett el, ha pedig így fogjuk fel az életet, és a közvélemény ezt meg is erősíti, akkor a gyerek a modern ember feltörekvésének útjában álló akadály.” (Nemoianu, 1933, p. 27) Ugyancsak Nemoianu (1933, p. 29) írja, hogy „a Bánságot leíró jelző, hogy ez lenne a román nép jól karbantartott temetője”. Az írásokban a bánsági térség viszonylag magas életszínvonaláról szóló megállapítások összefonódnak az anyagiasság elterjedésének káros hatásaival. Itt a szakemberek vélhetően a módosabb népeesség aspirációs rendszerének átalakulására utaltak: az anyagi javak gyarapítása a gyermekvállalásnál fontosabbá válik. Más szerzők viszont arra figyelmeztettek, hogy a mezőgazdasági fejletlenség és a világgazdasági válság miatt a tudatosan tervező házastársak (a családsegítő rendszer elégtelenségének ismeretében) nem vállalhattak sok gyereket. (Gabor, 1935, p. 20) Az érvek túlnyomó része ugyanakkor az első, vagyis a „materializmus” magyarázó rendszeréhez kötődik.

Mezőgazdasági okok: A földtulajdonra, földviszonyokra vonatkozóan a tanulmányok írói a parasztcsaládok tulajdonában lévő telkek elégtelenségéről tesznek említést. A földművelés technikai fejletlensége és a felhasznált agrártechnológiák fejletlensége csökkenti a termőföldek „megtartó képességét”⁷, a termények értékesítésével kapcsolatos problémák pedig csak tovább súlyosbítják a helyzetet. Ilyen körülmények között a parasztcsaládok a földek felaprózódását a gyermekszám alacsonyan tartásával igyekeztek megelőzni.

Idegen befolyás: „A Zwei-Kinder System oder keine Kinder-system (...) nem lehet román eredetű, hiszen az őshonos románok házat gyerekek veszik körül, még a legterméketlenebb föld kellős közepén is.” (Cioroianu, 1933, p. 3) „A városi közeggel, és más, az egy vagy két gyermek rendszerét gyakorló népekkel (a svábok) való kapcsolatában a román paraszt jót és rosszat is átvesz a városokból vagy a sváboktól, másolja a születésszám csökkentését is.” (Botiş, 1939, p. 57) A román rurális közösségekben hagyományosan magas születésszám visszaeséséért az idegen hatást is kárhoztatják, a szerzők szerint a román parasztlak mintakövető magatartása főként a sváb modell átvételére vonatkozott (Botiş, 1939, p. 57);

⁷ A székely vidéken a mezőgazdaság hatékonyságát, a földek minőségét és „megtartó képességét” Venczel József elemezte, ő azt a székely népfelhasználással hozza kapcsolatba. (Neményi, 2008, pp. 51–58)

Cioroianu, 1933, pp. 3–5; „Raportul Secretariatului General despre activitatea ISBC de la 30.01.1933–31.03.1934”, 1933, p. 90; Şora, 1934, p. 10), amit bizonyos szerzők szerint a magyaroktól vettek át (Botiş, 1939, p. 1957). Az idegen „lelki hatás” a településen belüli, meglehetősen veszélyesnek és fajilag is „szennyezőnek” tartott keveredés – „A román falvak egységes és tiszta ikonját tarkítják és megzavarják az idegenek” (Cioroianu, 1933, p. 3) – révén is erősödhet, hordozói az urbanizációs, modernizációs áramlatok is.

Kulturális átalakulás: Şora (1934, p. 12) szerint „épp azokban a régiókban kisebb a születési arányszám, ahol a gazdaságok rendezettebbek és módosabbak (...), maga az anyagiassággá változott bőség a bajok a forrása”. Ezen a téren a szerzők többnyire az anyagiasság, a materializmus, modernizáció és urbanizáció káros hatását emelik ki, utóbbit kapcsolatba hozva az idegen, „románellenes” befolyással. A kulturális átalakulás másik jele a családmódel átalakulása: az új, „szereződésalapú” családi kötelek nem a hagyományos értékek mentén és a helyi közösségek megtartása érdekében fonódnak, így a gyermekáldás kevésbé fontos kérdéssé válik.

Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált szövegekben az (agrár) gazdasági magyarázatok⁸ másodlagosak, bár a szerzők többsége javasol a gyermekvállalási kedvet javító, gazdasági-pénzügyi jellegű intézkedéseket is. Ezek egyébként főként adóügyi vonatkozásúak (pl. adókedvezmények, az egyedülállók megadóztatása), de szó van az életszínvonal növelésének fontosságáról, a férj fizetésének emeléséről. Az utóbbiról értekező szerző nézete szerint a férfi házastárs bérének növelése helyreállítja a háztartás hagyományos egyensúlyát, ily módon a feleség nem kényszerül a munkavállalásra, és több ideje lesz otthoni feladatainak ellátására. (Şora, 1934, p. 15)

Következtetések

A népességfogyástól való félelem nemzeti vagy nemzetiségi kontextusban különböző formákban tematizálódott a két világháború közötti romániai, illetve erdélyi magyar társadalomtudományi gondolkodásban. A romániai szociológusok, így a *Gusti-féle monográfiai iskola* munkatársai és követői is a román falvakra jellemző, rendkívül rossz halálási mutatók okait kutatták (és fogalmazták meg, majd alkalmazták is szociálpolitikai, közegészségügyi intézkedéseket). Az erdélyi szociológiai és szociográfiai írásokban is megjelent a mortalitás csökkentésének szükségessége, de a kisebbségi magyar népesség fogyásának három további

⁸ Az egyik legelső és a mai napig referenciának tartott egyke-tanulmányban a szerző az alacsony gyermekvállalási hajlandóság infrastrukturális és mezőgazdasági okairól, ez utóbbival kapcsolatban pedig a nagy latifundiumok fennmaradása miatt kialakult földhiány, és az ezzel együtt járó föld-felaprózódás hatásairól írt. (Buday, 1909, p. 17)

aspektusát is hangsúlyozták: elvándorlás, beolvadás, gyermekvállalás, egyke. Az alacsony gyermekvállalási kedv vonatkozásában az erdélyi magyar és román társadalmi gondolkodásban a pronatalista szempontok diskurzíve összekapcsolódtak a nemzet, illetve az etnikai csoport mérete és kulturális-faji tisztasága védelmének szempontrendszerével.

A népszaporulat kérdése két régióban mutatkozott különösen problematikusnak: a magyar szövegekben Kalotaszeg népesedési kérdéseivel foglalkoztak,⁹ míg a román tanulmányok elsősorban a Bánságra összpontosítottak. Annak ellenére, hogy a vizsgált régiók és a tanulmányok születésének ideológiai kontextusa nagymértékben eltért (nemzetállam-építés, illetve kisebbségi önvédelem), az alacsony gyerekszám okait hasonlóképpen fogalmazták meg. A szövegekben gyakori a kulturális átalakulás szerepének hangsúlyozása (urbanizáció, modernizáció, anyagiasság, hagyományos családmódelek szétesése) és az alacsony gyerekszám keresztény erkölcsi megközelítése (a keresztény család helyett „szereződéses” kötelek, vallástalanság, születésszabályozás elfogadottsága), az idegen hatás és az etnikai keveredés súlyos következményeinek dogmatikus hangsúlyozása viszont inkább a vizsgált román szövegekre jellemző. A mezőgazdasági (felaprózódás, a föld megtartó képessége) és a gazdasági-életminőségi magyarázatok (életszínvonal és gyermekvállalási kedv negatív korrelációja, gazdasági krízis hatása) az elemzésbe bevont tanulmányokban megjelennek ugyan, de gyakran moralizáló felhangokkal. A román és a magyar szövegekre egyaránt jellemző a medikalizált diskurzus, a szerzők a születésszabályozás és az egyke problémáját sokszor biológiai, néplélektani vagy éppen erkölcsi betegségként közelítik meg, bár az eugenetikai fogantatású megközelítések inkább az elemzett román szövegekre jellemzők. Ennek feltételezhetően az a magyarázata, hogy az erdélyi magyar progresszív falukutatók szemléletét alapvetően meghatározta a transzszilvanizmus eszméje, amihez nehéz lett volna társítani a belső „idegenek” ügyének xenofób kezelését.

Irodalom

- Andorka, R. (2001). A dél-dunántúli egykeutatók története. In Andorka, R., *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok* (pp. 13–29). Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- Botiș, E. (1939). Aspectele depopulării Banatului sub prisma cercetărilor monografice ale Institutului Social Banat-Crișana. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 7(25), 53–64.
- Brudariu, A. C. (1936). Monografia comunei Belinți: Cercetări asupra

⁹ Fontos adalék, hogy a magyarországi egyke-kérdés talán még hangsúlyosabb, mint az erdélyi vonatkozások.

- manifestărilor etico-juridice. *Sociologie Românească*, 1(7-9), 37–55.
- Buday, D. (1909). *Az egyke*. Budapest: Deutsch Zsigmond és Társa. Letöltve 2015. 10. 10-én: http://mtdaportal.extra.hu/books/az_egyke.pdf
- Cioroianu, Ș. (1933). Cauzele suflotești ale descresșterii populației române din Banat. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 1(2-5), 1–8.
- Demeter, B. (1931). *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* Cluj-Kolozsvár: Erdélyi Fiatalok.
- Gabor, L. (1935). Reflexiuni referitoare la legiferarea avortului. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 3(13), 17–24.
- Iacobi, C. (1933). Boalele populare și activitatea noastră de politică socială. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 1(2-5), 75–79.
- Illyés, E. (1938). Egyke helyett kivándorlás. *Hitel*, 3(4), 309–312.
- Jancsó, B. (1938). Az első tudományos vidék-monográfiánkhoz. *Erdélyi Fiatalok*, 9(2), 7–10.
- Keszi-Harmath, S. & Keszi-Harmathné Moravszky, E. (1957). A kalotaszegi egykékről. *Korunk*, (6), 736–746.
- Kiss, T. (2008). Modernizáció és népesedés. A román népesedési diskurzusok a hatvanas évektől az ezredfordulóig. *Erdélyi Társadalom*, 6(1-2), 9–36.
- Kiss, T. (2010). *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról*. Kolozsvár: ISPMN-Kriterion.
- Mikó, I. (1998). *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Csíkszereda: Pro-Print.
- Nagy, A. (1938). Adatok az erdélyi magyarság népegészségügyéhez. Egészségpolitikai előtanulmány. *Erdélyi Múzeum*, 43(4), 261–280.
- Nagy, A. (1991). Egészségpolitikai vázlat. In Záhony, É. (szerk.), *HITEL – Kolozsvár 1935–1944. II. kötet. Tanulmányok, repertórium* (pp. 51–63). Budapest.
- Negru, A. (2013). Banat-Crișana Social Institute and monographic research. *Anuarului Institutului de Istoria „G. Barițiu” Din Cluj-Napoca*, 7–20.
- Neményi, Á. (2008). *Faluszociológia. Múlt, jelen, jövő*. Kolozsvár: Ábel.
- Nemoianu, I. (1933). Mortalitatea infantilă în Banat. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 2(6-9), 22–40.
- Nógrády, L. (1913). *Az egyke-gyermek*. Budapest: Hungária Könyvnyomda.
- Raportul Secretariatului General despre activitatea ISBC de la 30.01.1933–31.03.1934. (1933). *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 2(6-9), 85–90.
- R. Szeben, A. (1991). Transylvania népmozgalma. In Záhony, É. (szerk.), *HITEL – Kolozsvár 1935–1944. II. kötet. Tanulmányok, repertórium* (pp. 32–50). Budapest.
- Șora, M. (1934). Biserica, familia și natalitatea. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 2(10-12), 3–15.
- Széchenyi, I. (1906). *Az egyke*. Budapest.
- Szemle. (1934). *Erdélyi Fiatalok*, (1), 34–36.
- Teitelbaum, M. S. & Winter, J. M. (1986). *The fear of population decline*. Orlando:

Academic Pr.

- Turda, M. (2009). "To end the degeneration of a nation": Debates on eugenic sterilization in inter-war Romania. *Medical History*, 53(1), 77–104.
- Venczel, J. (1936). Néhány adat a székely kivándorlás háttéréből. *Hitel*, 1(4), 309–314.
- Venczel, J. (1939). Csík népe és népesedési viszonyai. *Hitel*, 4(3), 229–241.
- Vita, S. (1940). Tallózás az 1930. évi román népszámlálás köteteiben. *Hitel*, (1), 27–43.